

MENTALIZACIJOS PAAUGLYSTĖJE RAIDA IR SUTRIKIMAI

Rasa Barkauskienė

Socialinių mokslų daktarė docentė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7605
El. paštas: rasa.barkauskiene@fsf.vu.lt

Asta Adler

Socialinių mokslų daktarė docentė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7605
El. paštas: astazb@gmail.com

Danguolė Čekuolienė

Socialinių mokslų daktarė docentė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7605
El. paštas: danguole.cekuliene@fsf.vu.lt

Lina Gervinskaitė-Paulaitienė

Doktorantė
Vilniaus universitetas
Klinikinės ir organizacinės psichologijos katedra
Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius
Tel. (8 5) 266 7605
El. paštas: lina.gervinskaite@fsf.vu.lt

Paauglystė – tai laikotarpis, kai vyksta itin daug pokyčių, ypač svarbių socialiniam pažinimui. Tai nulemia vis geresnį paauglių savęs įsisaugojimą (Harter, 2012). Todėl šiuo laikotarpiu labai svarbus tampa besivystantis mentalizacijos gebėjimas, užtikrinantis savo ir kitų elgesio supratimą psichikos būsenų kontekste (Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2005). Nors neabejojama paauglystės laikotarpio svarba įtvirtinant mentalizacijos gebėjimą, vis dar stokojama nuoseklios mentalizacijos raidos paauglystėje analizės. Šiame straipsnyje siekiama užpildyti esamą spragą ir, remiantis psichodinamine, raidos psichologijos, raidos psichopatologijos bei neuromokslo teorine ir empirine medžiaga, analizuoti mentalizacijos gebėjimo raidą paauglystėje, pagrindinį dėmesį skiriant paauglystėje svarbiausioms poliariškoms mentalizacijos konstrukto dimensijoms – emocinei ir kognityviai bei savęs ir kito mentalizacijai, taip pat mentalizacijos sutrikimo sąsajai su psichopatologija.*

Pagrindiniai žodžiai: mentalizacija, paauglystė, psichikos teorija, socialinis pažinimas.

Įvadas

Paauglystė, kaip perėjimo iš vaikystės į savarankiško suaugusiojo statusą laikotarpis, apibūdinama daugeliu fiziologinių, pažinimo bei socialinių emocinių pokyčių (Crone & Dahl, 2012). Stiprėjantis metapažinimas ir sparti vykdomųjų funkcijų raida (Girdzijauskienė ir Rakickienė, 2012) nulemia sudėtingesnių metakognityviųjų gebėjimų

naudojimą įvairiose srityse – paaugliai vis labiau įsisaugojina save (Harter, 2012), geriau supranta įvairias sudėtingas savo ir kitų emocijas. Dar svarbiau tai, kad paauglystėje tiek poreikis, tiek gebėjimas kontroliuoti emocinių, tarpasmeninių ir savasties procesų eigą greitai kinta. Psichologinės raidos uždaviniai taip pat lemia tai, kad paauglio bendravimo kryptis keičiasi – mažėja tėvų svarba ir glaudesni tampa santykiai su bendraamžiais. Paauglio socialinis tinklas plečiasi, o jo dalyvavimas tokiose situa-

* Tyrimą finansuoja Lietuvos mokslo taryba (surtartis Nr. GER-004/2017).

cijose, kuriose gausu sudėtingo socialinio pozicionavimo, pareikalauja reakcijos „čia ir dabar“. Tad esminis tampa socialinio pažinimo supratimas (Brizio, Gabbatore, Tirassa, & Bosco, 2015). Paauglystėje vykstantys socialinio pažinimo pokyčiai yra vidiniai bei išoriniai. Pastarieji nurodo tolesnį atsivėrimą pasauliui (Brizio et al., 2015). Paaugliui reikia kognityvių emocinių įrankių ir būdų susitvarkyti su viskuo, kas vyksta sudėtingoje daugiamaatėje išorinėje erdvėje, iš vienos pusės, o iš kitos pusės – su tuo, kas vyksta jo vidinėje – tapatumo raidos – plotmėje. Pastaruoju metu raidos psichologijos ir raidos psichopatologijos, neuromokslo tyrimų lauke ypač daug dėmesio skiriant socialinei kognicijai įvairiais aspektais paauglystėje analizuoti, neišvengiamai susiduriama su susiklojančių terminų gausa. Vienas labiausiai autorių ir tyrėjų dėmesį prikaustančių konstrukčių paauglystės socialinės, emocinės, kognityvios raidos bei rizikos, pažeidžiamumo ir psichopatologijos kontekste – mentalizacija. Šios sąvokos patrauklumą neabejotinai sąlygoja nuoseklios teorijos egzistavimas (Fonagy, Bateman, & Luyten, 2012), empiriniai raidos psichologijos ir raidos psichopatologijos bei neuromokslo atradimai ir glaudžiai su jais siejama klinikinė praktika. Mentalizacijos tyrimai tradiciškai visuomet daugiau dėmesio skyrė mentalizacijos radimosi kontekstui – prierašumo santykiams, tačiau, svarstant apie mentalizaciją paauglystėje, tyrimų kryptys neišvengiami plečiasi. Nors neabejojama paauglystės laikotarpio svarba mentalizacijos gebėjimo įtvirtinimui ir jo reikšmei paauglio funkcionavimui, stokojama nuoseklios mentalizacijos raidos paauglystėje analizės. Mentalizacija paauglystėje yra itin mažai apmąstytas konstruk-

tas. Painiavą kelia ir tai, kad mentalizacijos paauglystėje supratimas neatsiejamas nuo platesnio socialinio pažinimo konstrukčių ir tyrimo lauko.

Šiuo straipsniu siekiama išryškinti konkrečius mentalizacijos ypatumus, svarbius paauglystėje, ir šiame raidos etape susieti mentalizacijos disfunkciją su psichopatologija. Tad šiame straipsnyje žvilgsnis į mentalizacijos, kuri apima tiek reflektyvų savasties dėmenį, tiek socialinės kognicijos dėmenį, funkciją ir procesus paauglystėje grindžiamas teorine psichodinamine literatūra, raidos psichologijos ir raidos psichopatologijos bei neuromokslo tyrimų medžiaga.

Mentalizacijos samprata

Mentalizacija – daugialypė sąvoka, kurios kompleksiskumą sąlygoja daugybės psichologinių konstrukčių, su kuriais ji susijusi, susiklojimas. Taip atsitiko, iš vienos pusės, dėl to, kad mentalizacijos teorijos šaknys apima keletą sričių – kognityvinės psichologijos, psichoanalitinės objektų ryšių ir prierašumo teorijų, raidos psichopatologijos ir kt. – žinias (Holmes, 2006). Kiekviena šių sričių panašius ar labai susijusius psichikos fenomenus (pavyzdžiui, psichikos teorija, metakognicija, emocinis intelektas, kt.) apibūdina skirtingai. Kita vertus, pati mentalizacijos sąvoka negali būti tapatinama nė su vienu iš jų (Choi-Kain & Gunderson, 2008; Gervinskaitė-Paulaitienė ir Barkauskienė, 2016).

Mentalizacija (Fonagy et al., 2012) suprantama kaip vidinis individo gebėjimas turėti galvoje ir interpretuoti savo paties bei kitų jausmus, mintis ir ketinimus, tai psichinio aktyvumo forma, reiškianti žmogaus elgesio suvokimą atsižvelgiant į jo psichikos būsenas, t. y. poreikius, troškimus,

jausmus, įsitikinimus, tikslus, priežastis. Mentalizacija atlieka socialinio kognityvaus prisitaikymo funkciją. Anot teoriją plėtojančių autorių (Fonagy et al., 2012), tai specifiskas žmonėms gebėjimas, aukščiausias evoliucinis intelektualinės raidos taškas; ji susijusi su tam tikrų smegenų žievės dalių (naujosios smegenų žievės) išsivystymu ir skirta suprasti bei paaiškinti kitų veiksmus suvokiant, kokios psichikos būsenos juos nulėmė. Tai vienas pagrindinių savasties įvertinimo mechanizmų ir savasties organizaciją lemiantis veiksnys (Fonagy et al., 2005). Kitaip tariant, ši daugiabriaunė sąvoka apima gebėjimą suvokti, pripažinti, turėti nuoseklų ir suprantamą savo ir kitų psichikos būsenų vaizdą bei suteikti prasmę emocijoms. Vidinių būsenų supratimo ir įprasminimo procesas daro įtaką subjektyvios patirties įvardijimui ir įtvirtina visapusišką savasties pažinimą (Slade, 2005). Efektyvus mentalizacijos procesas visada apima emocinį dėmenį, tad teorijos kūrėjai įveda sąvoką *mentalizuotas emociingasumas*, kuria aprašoma bene fundamentaliausia mentalizacijos forma – gebėjimas galvoti apie jausmus (Davidsen & Fosgerau, 2015). Taip galvojant, mentalizacija įgyja lemiamą vaidmenį formuojantis ir savasties struktūrai, ir savireguliacijai, o ją lemiančios ar kitokios įtakos turinčios sąlygos tampa itin svarbiu veiksmu tyrinėjant sveiką ar sutrikusią vaikų ir paauglių raidą.

Mentalizacijos konstruktas apibūdinamas keletu poliariškų matmenų: 1) nukreipta tiek (1a) į save, tiek (1b) į kitą; 2) apimanti rėmimąsi tiek (2a) išorėje matomais psichikos būsenų požymiais (nukreipta į išorę), tiek grindžiama supratimu apie (2b) viduje išgyvenamas psichikos būsenas (nukreipta į vidų); 3) atsiskleidžianti tiek

(3a) valingai, dedant sąmoningas pastangas, t. y. kontroliuojama, taip pat vykstanti (3b) intuityviai; 4) turinti (4a) kognityvų ir (4b) emocinių komponentus (Fonagy et al., 2012). Neuromokslo tyrimai rodo, kad visos šios mentalizacijos dimensijos susijusios su santykinai skirtingomis smegenų sritimis arba skirtinga jų aktyvacija (Luyten & Fonagy, 2015). Visos dimensijos kartu leidžia geriau suprasti mentalizacijos sąvoką, įvertinti ją skirtingais aspektais ir geriau suprasti ryšį tarp mentalizacijos ir tokių svarbių konstruktų kaip psichikos teorija, empatija, dėmesingas išsąmoninimas, emocinis intelektas, išvalgos ir psichologinis atidumas ir t. t. (Fonagy et al., 2012).

Mentalizacijos raida ir sklaida paauglystėje

Skirtingai nei manyta anksčiau, kad pakankamą mentalizacijos gebėjimų brandą tipiškios raidos vaikai pasiekia jau vidurinėje vaikystėje (Kilford, Garrett, & Blakemore, 2016), šiandieniai tyrimai aiškiai įrodo, kad, nors bazinė psichikos teorija kaip mentalizacijos gebėjimų sudedamoji dalis įgyjama ankstyvojoje vaikystėje (Crone & Dahl, 2012), paauglystėje vyksta tolesnė jos plėtra, kai formuojasi sudėtingesni su mentalizacija susiję socialiniai kognityvieji įgūdžiai, tokie kaip metakognicija, perspektyvos supratimas (Blakemore, 2012; van den Bos, van Dijk, Westenberg, Rombouts, & Crone, 2011). Šių sudėtingų įgūdžių raidai postūmį iš dalies duoda aplinkos reikalavimai ir patirtys, kaip antai didesnis poreikis prisitaikyti grupėje prie greitai kintančios aplinkos ar romantiniai interesai. Kita vertus, mentalizacijos procesų sklaidą laiduoja ir socialinės smegenys, kurių raida

itin intensyvi paauglystėje (Blakemore, 2008; Braams & Crone, 2016). Būtent šiame „smegenų rajone“ vykstantys pokyčiai prisideda prie intencijų supratimo, socialinių sprendimų raidos paauglystėje (Crone & Dahl, 2012). Tad „užsakymas“ socialiniam pažinimui bendrai ir mentalizacijai specifiskai paauglystės laikotarpiu – būti įrankiu, skirtu susitvarkyti su vis sudėtingėjančiomis užduotimis siekiant suprasti savo ir kitų psichiką (Brizio et al., 2015).

Tik pastaruoju metu pradedamas svarstyti mentalizacijos raidos modelio paauglystėje klausimas (Badoud, Speranza, & Debbané, 2016). Šie autoriai teigia, kad mentalizacijos gebėjimų dinamika paauglystėje apibūdinama dviem kryptimis – specializacijos ir integracijos. Pirma, paaugliai mentalizacijos gebėjimus naudoja lanksčiau, jiems prireikia mažiau išteklių ir laiko pasinaudoti kai kuriais gebėjimais „čia ir dabar“, kaip antai emocijų atpažinimu, ypač veido teikiamos informacijos apdorojimu (Kilford et al., 2016). Antra, atskiros mentalizacijos dimensijos ir jų poliai integruojami ir tarpusavyje, ir su kitais gebėjimais, tokiais kaip vykdomosios funkcijos, emocijų reguliacija, prosocialus elgesys (Crone, Bullens, van der Plas, Kijkuut, & Zelazo, 2008; Fett et al., 2014; Im-Bolter, Agostino, & Owens-Jaffray, 2016; Overgaauw, Güroğlu, Rieffe, & Crone, 2014). Remiantis minėtų autorių (Badoud et al., 2016) svarstymais bei pastarųjų metų tyrimais socialinio pažinimo bei neuromokslo srityse, galima teigti, kad paauglystės laikotarpiu mentalizacijos kaip daugiadimensio gebėjimo raida intensyviausia dviem požiūriais. Pirma, tai emocinės ir kognityvios mentalizacijos dimensijos kaita, apimanti pirmiausia tolesnę psichikos teorijos gebė-

jimų raidą ir sklaidą vykstant itin dideliems pokyčiams emocinės mentalizacijos poliuje. Antra, vienas pagrindinių socialinių interakcijų pobūdžio pokyčių paauglystėje yra poslinkis iš į save orientuoto elgesio link į kitus orientuoto elgesio bei jautrumas kito perspektyvai (van den Bos et al., 2011). Šalia to paauglystėje vykstantys socialiniai ir tapatumo raidos pokyčiai (McAdams & McLean, 2013) susiję su tuo, kad aktyvinama ir intensyviai raidai paskatinama savęs ir kito mentalizacijos ašis.

Emocinė ir kognityvi mentalizacijos dimensija paauglystėje. Emocinė ir kognityvi mentalizacijos konstrukto ašis labai glaudžiai susijusi su tolesne psichikos teorijos raida paauglystėje. Kaip minėta, vaikystėje įgyjama bazinė psichikos teorija (Crone & Dahl, 2012), o paauglystėje ji tampa sudėtingesnė (angl. *advanced theory of mind*; Bialecka-Pikul, Kołodziejczyk, & Bosacki, 2017).

Remiantis psichikos teorijos tyrimais, didžiausias „krūvis“ paauglystėje tenka emociniam mentalizacijos dėmeniui (Bialecka-Pikul et al., 2017). Paauglystėje didėja gebėjimas tiksliai, bet nebūtinai greitai spręsti apie emocijas remiantis veido išraiškomis, nors emocijų atpažinimas yra bazinis psichikos teorijos elementas ir formuojasi anksti vaikystėje. Tačiau paauglystėje šio mentalizacijos dėmens pokyčiai yra sudėtingesni. Sėkmingai navigacijai paauglystėje reikalingi tokie gebėjimai, kurie leistų spręsti apie sudėtingas, įsitikinimais grindžiamas socialines emocijas, kurios įterptos socialiniame kontekste ir kitų žmonių gyvenimo istorijose. Tokioms emocijoms suprasti reikia ne tik gebėjimo atpažinti emocijas, bet ir kognityvaus perspektyvos turėjimo. Atsižvelgiant į tai,

emocinė psichikos teorija paauglystėje apibrėžiama kaip kognityvi psichikos teorijos ir empatijos integracija (Shamay-Tsoory, Harari, Aharon-Peretz, & Levkovitz, 2010; Vetter, Altgassen, Phillips, Mahy, & Kliegel, 2013). Tai reiškia, kad kognityvūs procesai laikomi „išankstiniu reikalavimu“ šiai sudėtingesnei afektinei psichikos teorijai paauglystėje. Tyrimų duomenys rodo, kad silpna ar nereikšminga koreliacija tarp kognityvaus ir emocinio psichikos teorijos dėmenų duoda nuorodą į tai, kad ankstyvoje ir vidurinėje paauglystėje (iki maždaug 15–16 metų) gebėjimas suprasti ir paaiškinti elgesį panaudojant šiuos abu dėmenis labiau atspindi atskiras, mažai susiklojančias sistemas, o tvirtesnis ryšys tarp kognityvaus ir emocinio psichikos teorijos dėmenų randasi tik maždaug apie 16 metus (Białecka-Pikul et al., 2017). Tas pats tyrimas atskleidžia, kad paauglystėje ne tik amžius, bet ir lytis yra svarbūs mentalizacijos raidos veiksniai: merginos lenkia vaikus tiek kognityviu, tiek emociniu psichikos teorijos aspektais, pastaruju stipriau; merginų kognityvus ir emocinius psichikos teorijos komponentai nesiskyrė tarpusavyje, o vaikinių kognityvus dėmuo buvo stipresnis nei emocinis. Tai interpretuojama kaip nuoroda, kad normalios raidos merginos greičiau integruoja šiuos du polius, tad ir sėkmingiau gali naudoti mentalizaciją (Białecka-Pikul et al., 2017). Maža to, emocinė psichikos teorija formuojasi ilgesnį laiką, palyginti su kognityvia, ir jų integracija vyksta iki suaugystės. Įrodymų tam pateikia neurobiologinių tyrimų duomenys, kurie parodo, kad skirtumai tarp paauglių kognityvaus ir emocinio psichikos teorijos komponentų yra didesni (Vetter, Leipold, Kliegel, Phillips, & Altgassen, 2013).

Paauglystės mentalizacijos procesų sklaidai taip pat itin svarbus integruojantis vykdomųjų funkcijų vaidmuo (Vetter, Altgassen et al., 2013) bei perspektyvos suvokimo (angl. *perspective taking*) plėtra (Fett et al., 2014). Vėlgi, gebėjimo atsižvelgti į kito žmogaus požiūrį pagrindas randasi vaikystėje, tačiau gebėjimo naudotis šia kompetencija „čia ir dabar“ raida tęsiasi paauglystėje (Kilford et al., 2016). Žinių apie tai pateikia empatijos tyrimai, kur empatija suprantama kaip procesas, susidedantis iš dviejų dalių – kognityvaus empatijos elemento, kitaip vadinamo perspektyvos suvokimu, ir emocinės empatijos (Van Der Graaff, Branje, De Wied, Hawk, & Lier, 2013). Šie du procesai turi skirtingas trajektorijas: emocinė empatija esti jau ankstyvojoje vaikystėje, tačiau perspektyvos supratimo postūmis paauglystėje sustiprina jau turimą gebėjimą simpatizuoti, įsijausti į kitą. Šis tyrimas taip pat parodė, kad empatinis atsakas ir perspektyvos suvokimas nėra linijinis procesas paauglystėje. Empatinis atsakas išlieka stabilus visą paauglystės laikotarpį, o perspektyvos supratimas kinta (Van Der Graaff et al., 2013). Svarbūs ir lyties skirtumai: nors ir berniukų, ir mergaičių perspektyvos suvokimas stiprėja paauglystėje, berniukų imtyje tai aptinkama tik nuo 15 metų, o empatinio atsako lygis išlieka maždaug stabilus ir berniukams, ir mergaitėms. Panašia trajektorija juda ir emocinis mentalizacijos (psichikos teorijos) dėmuo: įvairias užduotis atliekant didžiausias šuolis yra tarp 11 ir 13 metų, vėliau stiprėjimas vyksta nuosaikiau ir galiausiai apie 15 metus stabilizuojasi (Bosco, Gabbatore, & Tirassa, 2014).

Apibendrinant empirinius radinius galima teigti, kad tiek kognityvus, tiek emocinis

mentalizacijos poliai stiprėja paauglystėje, tačiau šie įgūdžiai nepasiekia suaugusiųjų lygmens (Bosco et al., 2014). Kita vertus, paauglystėje, skirtingai nei vaikystėje, afektiniai mentalizacijos komponentai kelia daugiau iššūkių ir šiam procesui labai svarbūs kognityvios kontrolės stiprėjimas bei vykdomosios funkcijos, nes kito asmens perspektyvos supratimas reikalauja nuslopinti savo egocentrinį požiūrį (Kilford et al., 2016) ir tai veda link emocinio ir kognityvaus mentalizacijos polių balanso (Badoud et al., 2016).

Savęs ir kito mentalizacijos dimensija paauglystėje. Svarbiausia savęs ir kito mentalizacijos ašies charakteristika yra vykstant raidai nuolat stiprėjantis gebėjimas diferencijuoti savo ir kito patirtį, užtikrinamas dviejų mechanizmų – ankstyvojo, besiremiančio imitacija, intersubjektyviu patyrimu ir bendra reprezentacijų sistema, ir vėlesniojo, pagrįsto psichikos būsenų priskyrimu (angl. *mental state attribution*), glaudžiai susijusio su stiprėjančiais kognityviais, simbolizacijos ir refleksijos raidos procesais (Luyten & Fonagy, 2015). Reflektyvus mentalizavimas palaiko „aš-kitas“ diferenciaciją, leidžia atskirti savo pačių ketinimus nuo kitų žmonių ketinimų ir nuslopina kitų žmonių patyrimą tarsi jie būtų mūsų dalis. Crone ir Dahl (2012) apžvalgoje neuromokslo tyrimais pagrindžiama svarbiausia šio proceso vieta paauglystėje: laikotarpiu tarp 12 ir 16 metų į save orientuotos mintys mažėja, į kitą nukreiptos mintys stiprėja ir vis didėja kito perspektyvos atliepimas (van den Bos et al., 2011). Tai užtikrina geresnę vidinių reprezentacijų diferenciaciją ir savęs ir kito dimensijos integraciją paauglystėje. Žvilgsnis į šios dimensijos kaitą neatsiejamas nuo kitų

kritinių procesų, tokių kaip tapatumo raida paauglystėje, iš vienos pusės, ir patirčių ankstyvojoje raidoje, kurios postuluojamos kaip mentalizacijos bei tapatumo raidos fundamentas (Allen, Fonagy, & Bateman, 2008; Zbarauskaitė, 2009), iš kitos pusės.

Kaip minėta, ankstyvojoje patirtyje tiek savęs, tiek kito supratimas formuojasi kaupiant intersubjektyvų patyrimą, grindžiamą panašia neuronų aktyvacija tiek pačiam patiriant psichikos būsenas, atliekant veiksmą, tiek stebint kitus, atliekančius tą veiksmą ar patiriančius įvairias psichikos būsenas (Lombardo et al., 2010). Šis žinojimo, supratimo būdas yra implicitiškas, automatiškas, be aukštesnio lygio kognityvaus apdorojimo, „iš vidaus“ lemia žinojimą ir pajautimą, kaip kitas jaučiasi (Luyten & Fonagy, 2015). Mentalizacijos raida apima tarpasmeninio proceso transformaciją į vidinį (Allen et al., 2008) ir tam, kad savęs ir kito mentalizacija galėtų vykti paauglystėje, būtini savasties raidos pasiekimai, įgyti ankstesniu laikotarpiu. Jau apie antrus metus vaikas pradeda suprasti, kad veiksmas gali keisti tiek vidines būsenas, tiek aplinką bei priskirti tam tikras intencijas tiek sau, tiek kitiems, randasi vidinių priešasčių supratimas ir galimybė prognozuoti kitų elgesį (Fonagy et al., 2005). Tai tampa stabiliomis kitų žmonių vidinių reprezentacijų charakteristikomis ir kuriama vidinio pasaulio psichikos teorija. Ši savęs reprezentacija yra būtina autobiografinės atminties formavimosi sąlyga, todėl tik apie 4–5 metus formuojasi autobiografinis savasties lygmuo. Šiame etape savęs patyrimas pradedamas organizuoti į bendrą visumą, įgyja priežastinę laikinę perspektyvą (Fonagy et al., 2005). Taigi atsiranda ilgalaikis autobiografinis savasties patyrimas ir gebėjimas išlaikyti

vientisumą susidūrus su daugybe savęs ir pasaulio reprezentacijų. Šie savasties raidos pasiekimai itin svarbūs paauglystėje, kai iškyla nauji tapatumo formavimosi uždaviniai. Tapatumo raidai svarbūs du fenomenai, ypač susiję su ankstyvąja patirtimi, ir jie prisideda prie tapatumo raidos kognityviu aspektu (Pfeifer & Peake, 2012): autobiografinė atmintis ir tiesioginiai savęs vertinimai bei apibūdinimai.

Paauglystėje, anot Peter Blos (1967, 1979), vyksta antrinis atsiskyrimo ir individuacijos procesas. Šiuo laikotarpiu paauglys atsiskiria nuo infantilių internalizuotų tėvų reprezentacijų ir ieško realistiškesnio tėvų suvokimo, naujų objektų už šeimos ribų. Stipriausia vidinių reprezentacijų restruktūrizacija vyksta esant 13–14 metų, tačiau palaikančių ir autonomiją skatinančių tėvų reprezentacijų svarba atlieka reikšmingą vaidmenį visame paauglio atsiskyrimo ir individuacijos procese (Kalpokienė, 2008). Paauglio orientacija į kitų – tėvų, o ypač bendraamžių vertinimus su klausimu „Ką kiti galvoja apie mane?“, ir vis gerėjantis gebėjimas mentalizuoti kitus, pasiekiamas stiprėjant perspektyvos suvokimui ir didėjant kognityvioms galimybėms, manoma, lydi pokyčius savęs mentalizacijos poliuje (Badoud et al., 2016). Didėja savęs supratimas, tapatumas tampa socialiai integruotas (Kilford et al., 2016), „aš“ patiriamas kaip savasties, tapatumo naratyvo autorius (McAdams & McLean, 2013). Šių savęs mentalizacijos galimybių plėtoje svarbus ir David Elkind (1967) aprašytas sustiprėjusio egocentrizmo ir „įsivaizduojamos auditorijos“ paauglystėje fenomenas, kuriuo pažymimas paauglio tikėjimas, kad kiti jį nuolat stebi ir vertina (cituojama pagal Kilford et al., 2016). Manoma, kad jis randasi kaip

dviejų procesų susidūrimo rezultatas (Lapsley, 1993): viena vertus, paaugliui tenkinti poreikį susikurti autonomišką, atskirą nuo tėvų tapatumą ir siekti suprasti ir įtvirtinti save padeda „įsivaizduojama auditorija“, o kito perspektyvos suvokimo įsisąmoninimas skatina suprasti save. Galiausiai intensyvi šio proceso raida grindžiama ir pastarojo meto neuromokslo tyrimais, kuriais nustatyta, kad paauglių, bet ne jaunų suaugusiųjų imtyje pilvinės dryžuotojo kūno dalies (angl. *ventral striatum*) aktyvumas buvo susijęs su suvoktais artimų bendraamžių vertinimais. Tai rodo, kad ši savęs reprezentacijų forma yra unikali paauglystei (Jankowski, Moore, Merchant, Kahn, & Pfeifer, 2014).

Apibendrinant – paauglystėje vykstanti tapatumo raida ir tai, kad šiuo laikotarpiu informacija apdorojama daug abstraktesniais, simbolišiais paremtais būdais (Frith, cituojama pagal Fonagy et al., 2012), vaidina svarbų vaidmenį diferencijuojant savo ir kito patyrimą (Fonagy et al., 2012). Gebėjimas suprasti, ką kiti galvoja apie mane, ir įvairių perspektyvų įsivaizdavimas skatina paauglio savęs mentalizavimo procesą, abiejų ašies „aš-kitas“ polių balansą, galima automatiškesnė ir patyrimu grindžiama savęs mentalizacija.

Mentalizacijos disfunkcija ir psichopatologija paauglystėje

Efektyvi ir gera mentalizacija leidžia žmogui valdyti ir išreikšti savo vidines būsenas ir nurodo esant balansą tarp atskirų mentalizacijos polių kiekvienoje jos dimensijoje ir šių dimensijų integraciją. Nors manoma, kad žmonių mentalizacijos kokybė skiriasi pagal keturias anksčiau minėtas dimensijas,

daroma prielaida, kad daugumai sunkių klinikinių sutrikimų, ypač asmenybės sutrikimų, būdinga tam tikra mentalizacijos disfunkcija (Allen et al., 2008). Šiuo metu nesama nuosekliai aprašyto ar empiriškai ištyrinėto detalaus mentalizacijos disfunkcijos paauglystėje modelio, kuris nurodytų, kokie mentalizacijos sutrikdymai būdingi atskiroms psichopatologijos formoms. Remiantis esama teorine ir empirine literatūra, apie mentalizacijos disfunkciją galima svarstyti dviem požiūriais – kiekybiniu ir kokybiniu. Kiekybiniu požiūriu mentalizacija gali svyruoti nuo ne mentalizacijos arba jos trūkumo, itin prastos, menkos mentalizacijos iki geros, subalansuotos mentalizacijos. Toks mentalizacijos disfunkcijos vertinimas yra gana dažnai naudojamas tyrimuose (žr. Ha, Sharp, Ensink, Fonagy, & Cirino, 2013; Murri et al., 2016; Taubner, Zimmermann, Ramberg, & Schröder, 2016; Venta & Sharp, 2015). Tyrimais nustatyta, kad prastesnė paauglių mentalizacija yra susijusi su ryškesniais depresijos simptomais (Murri et al., 2016), agresyviu elgesiu (Taubner & Curth, 2013; Taubner et al., 2016). Žvelgiant į mentalizacijos disfunkciją kokybiniu aspektu, išskiriami keli skirtingi jos tipai. Sharp ir kolegos (2013) rašo apie hipermentalizaciją, t. y. nuo realybės pernelyg nutolusią mentalizaciją, kai daromos gaunama informacija nepagrįstos prielaidos dėl kitų žmonių psichikos būsenų. Ši mentalizacijos disfunkcija siejama su ribinės asmenybės sutrikimo bruožais paauglystėje. Kitas šios tyrėjų grupės tyrimas analizuoja tendencingos mentalizacijos vaidmenį elgesio sunkumų raidai vidurinėje vaikystėje ir nustato, kad pernelyg optimistiška mentalizacija prognozuoja elgesio sunkumus vienus metus (Ha, Sharp, & Goodyer, 2011).

Taigi mentalizacijos disfunkcija interpretuotina kaip įvairių psichikos sutrikimų komponentas jau paauglystėje, o pakankamai gera mentalizacija – kaip atsparumo veiksnys. Tyrime, kuris domėjosi dėmesingu išsąmoninimu (angl. *mindfulness*), kas artimiausiai atitiktų kognityvų ir kontroliuojamą mentalizacijos dimensijų polių, nustatyta, kad dėmesingo išsąmoninimo įverčiai neigiamai koreliavo su somatiniais skundais bei internaliomis ir eksternaliomis problemomis ir teigiamai koreliavo su gyvenimo kokybės, akademinės kompetencijos ir socialinių įgūdžių kintamaisiais (Greco, Baer, & Smith, 2011). Dar vieno tyrimo rezultatai patvirtina idėją, kad mentalizacija yra tarsi apsauginis veiksnys, kuris gali nutraukti ar silpninti smurto, patirto vaikystėje, ir vėlesnio agresyvaus elgesio su aplinkiniais paauglystėje ryšį (Taubner et al., 2016).

Kaip aptarėme, randasi tyrimų, analizuojančių mentalizacijos disfunkcijos ir psichopatologijos sąsajas paauglystėje, tačiau pats mentalizacijos konstruktas, glaudžiai susijęs su prieraišumo bei psichodinaminės raidos teorijomis, daugelyje tyrimų analizuojamas netiesiogiai arba tyrimų rezultatai nėra plačiai interpretuojami gretinant juos su psichodinamine literatūra. Prieraišumo teorija (Bowlby, 1988) kaitą nuo elgesio link reprezentacijų tradiciškai aiškina kaip prieraišumo sistemos pasikeitimą, kuriam postūmį į priekį suteikia vykstanti kognityvi raida. Kitaip tariant, prieraišumas skatina ir stumia į priekį kognityvią raidą, ypač socialinę kogniciją. Mentalizacijos teorijos autorių pozicija šiuo atveju kitokia: čia į mentalizacijos gebėjimą žvelgiama kaip į atsirandantį mezgantis prieraišumo santykiams. Gebėjimas mentalizuoti savo ruožtu

tampa saugaus prieraišumo rodikliu (Fonagy et al., 2012). Ankstyvojo prieraišumo traumos ne tik sutrikdo saugaus santykio raidą, bet ir suaktyvina kovos bei pasitraukimo sistemą, kuri gali slopinti mentalizacijos gebėjimą. Šiuo metu gausu tyrimų, įrodančių, kad kraštutinės nesaugaus prieraišumo formos, ypač dezorganizuotas prieraišumas, labai sunkina arba apskritai sutrikdo mentalizavimo gebėjimų raidą tolesniame gyvenime (detalesnę apžvalgą žr. Gervinskaitė-Paulaitienė ir Barkauskienė, 2016). Nesėkminga mentalizacija sukelia problemų ne tik todėl, kad labai sunkina socialinius ryšius prieraišumo kontekste, bet ir sužadina prementalizacinius mąstymo apie save – tapatųjį, tariamąjį bei teleologinį – psichikos funkcionavimo būdus (plačiau žr. Fonagy et al., 2012), kurie savo ruožtu vėliau sukelia didelių tarpusavio santykių ir savasties struktūros sutrikimų.

Formuluojant teorinį požiūrį apie mentalizacijos gebėjimo ir atskirų jo dimensijų integracijos paauglystėje eigą ir tai, kaip visi šie procesai gali būti susiję su paauglių psichopatologijos raiška, išryškėja mažiausiai du dalykai, į kuriuos turime atsižvelgti nagrinėdami mentalizaciją kaip psichopatologijos veiksnį šiame etape: 1) mentalizacijos gebėjimo *status quo*; 2) mentalizacijos gebėjimo kaita ir sąsajos su pačioje paauglystėje vykstančiais pokyčiais.

Šių dalykų nagrinėjimas vienaip ar kitaip patenka į naujausių empirinių mentalizacijos paauglystėje tyrimų akiratį. Vienoje iš studijų pateikiami pirmieji empiriniai duomenys apie prieraišumo, mentalizacijos ir tarpasmeninio funkcionavimo klinikinėje paauglių imtyje sąsajas (Venta & Sharp, 2015). Tyrimo autoriai kelia klausimą, ar nuo prieraišumo priklausantys paauglių

bendravimo su bendraamžiais skirtumai sietini su mentalizavimo skirtumais. Buvo nustatyta, kad paaugliai, ypač dezorganizuoto prieraišumo, turėjo ir mentalizacijos, ir santykių su bendraamžiais sunkumų – tai priklausė nuo prieraišumo saugumo skirtumų. Dėl to galima manyti, kad dezorganizuotą prieraišumą turinčių paauglių santykių su bendraamžiais problemos gali būti iš dalies paaiškintos socialinės informacijos perdavimo anomalijomis. Pastarasis tyrimas rodo, kad pagalba gali būti nukreipiama tikslingai į dezorganizuotą prieraišumą turinčių paauglių mentalizacijos disfunkciją. Viena svarbiausių šios studijos išvadų yra ta, kad mentalizacijos disfunkcija gali veikti kaip bendras veiksnys, nepriklausantis nuo diagnozės, t. y. eksternalių ir internalių sutrikimų (Venta & Sharp, 2015).

Nors paauglystėje mentalizacija sparčiai kinta, ir suaugusiųjų, ir paauglių skirtingi psichopatologijos tipai gali būti apibūdinami atsižvelgiant į tai, kuris mentalizacijos dėmuo yra pernelyg dominuojantis (pavyzdžiui, kognityvus ar emocinis), ir tai, kad stinga balanso tarp šių abiejų sistemų funkcionavimo. Tai būdinga sunkių psichopatologijų, tokių kaip asmenybės sutrikimai ar asocialus elgesys, atvejais. Pavyzdžiui, asocialaus elgesio sutrikimą turintieji protu suvokia psichikos būsenas, bet iš esmės negali suprasti šių būsenų emocinės patyrimo šerdies, o ribinės asmenybės sutrikimą turintys, atvirkščiai, dažnai yra užlieti emocinio mentalizavimo ir stokoja gebėjimo ši emocinį patyrimą integruoti žiniomis, pažinimu (Fonagy et al., 2012). Taip yra ir su paaugliais, turinčiais ribinės asmenybės sutrikimo požymių (Bleiberg, Rossouw, & Fonagy, 2012).

Apibendrinimas

Straipsnyje analizavome mentalizacijos raidos ir sąsajos su psichopatologija paauglystėje problematiką, nagrinėjamą skirtingų psichologijos krypčių ir disciplinų – psichodinaminės teorijos, raidos ir raidos psichopatologijos, neuromokslo – požiūriu. Remiantis teoriniais požiūriais ir empirinių tyrimų duomenimis, paauglystė matoma kaip kritinis laikas mentalizacijos gebėjimų raidos trajektorijoje. Kita vertus, tyrimų duomenys dar labai pabiri ir juos sunku integruoti į bendrą mentalizacijos raidos paauglystėje vaizdą, siekiant sudaryti visuminį jos raidos modelį. Pagrindinė tendencija, kurią atskleidžia analizuoti tyrimai, yra ta, kad mentalizacijos raida paauglystėje vyksta integracijos kryptimi. Tai pažymi ir kiti autoriai (Badoud et al., 2016). Pirma, kognityvūs pokyčiai, tokie kaip gebėjimas atsižvelgti į kito perspektyvą arba kognityvus empatijos dėmuo, remiantis tyrimų duomenimis, gali būti traktuojami kaip mechanizmas, kuris laiduoja kitų mentalizacijos komponentų paauglystėje raidą (Jankowski et al., 2014; Kilford et al., 2016; Van Der Graaff et al., 2013). Maža to, stiprėjantis perspektyvos supratimas svarbus tiek emocinės mentalizacijos plėtotei, tiek savęs ir kito mentalizacijos dimensijai. Galima teigti, kad raidos pokyčiai kognityviame poliuje, remiantis neuromokslo tyrimų duomenimis, pirmiausia sietini su smegenų branda, yra baziniai (Braams & Crone, 2016), tačiau susiję ir su socialiniais veiksniais, juos stimuliuoja naujos patirtys paauglystėje (Bialecka-Pikul et al., 2017). Antra, paauglystės laikotarpiu intensyviausia mentalizacijos gebėjimų raida, remiantis įvairių tyrimų duomenimis, vyksta nuo 15 iki 16 metų, tačiau ji nėra

linijinė, nes atskiros mentalizacijos dimensijos turi savo trajektoriją, priklausančią ne tik nuo amžiaus, bet ir nuo lyties, socialinių patirčių su bendraamžiais (Bialecka-Pikul et al., 2017; Van Der Graaff et al., 2013). Trečia, vis dar mažiausiai empirinio patvirtinimo turi prieraišumo ir ankstyvųjų patirčių sąsaja su mentalizacijos raida paauglystėje. Nors esama daugiau duomenų apie prieraišumo ir mentalizacijos gebėjimo, vertinamo skerspjuvio tyrimais, sąsajas (Gervinskaitė-Paulaitienė ir Barkauskienė, 2016), neaišku, kaip tai prisideda prie mentalizacijos gebėjimų sklaidos tiems, kurie į paauglystę jau „atsineša“ vienokią ar kitokią mentalizacijos disfunkciją dėl trauminių ankstyvųjų patirčių. Turimi labai negausūs duomenys leidžia kelti prielaidą, kad ankstyvosios raidos patirčių sutrikdytas mentalizacijos gebėjimas menkai kinta paauglystėje (Overgaauw, van Duijvenvoorde, Gunther Moor, & Crone, 2015). Žinoma, šiai prielaidai patvirtinti reikia tolesnių empirinių tyrimų. Kita vertus, esami tyrimai rodo, kad paauglystėje besiplėtojantis socialinis pažinimas sudaro prielaidas atsiverti išoriniam pasauliui (Brizio et al., 2015), tad tikslingos intervencijos ir mokymas apie savo ir kitų psichikos būsenų pažinimą ir supratimą, taikomas tikslinėms grupėms, gali būti prasmingas (Bevington, Fuggle, & Fonagy, 2015) ir net esant didelei rizikai galimas pozityvus rezultatas (Hauser & Allen, 2007). Galiausiai, kaip minėta, duomenys apie mentalizacijos raidos ir psichopatologijos sąveiką paauglystėje tik pradedami kaupti. Jais įtvirtinama mentalizacijos gebėjimo *status quo* ir psichopatologijos sąsaja. Antrasis dėmuo – mentalizacijos dinamika, ypač nelinijškumas paauglystėje, nėra nei teoriškai aptartas, nei empiriškai nagrinėtas.

Neaišku, kiek pats mentalizacijos raidos proceso netolygumas susijęs su paauglystėje kylančiais kasdienio funkcionavimo sunkumais ir psichopatologija. Šie mentalizacijos raidos modelio bei mentalizacijos raidos

sąveikos su paauglio rizika, pažeidžiamumu ir psichopatologija paauglystėje ypatumai lieka atviri teorinėms formuluotėms ir jomis grindžiamiems tolesniems empiriniams tyrimams.

LITERATŪRA

- Allen, J. G., Fonagy, P., & Bateman, A. (2008). *Mentalizing in Clinical Practice*. Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- Badoud, D., Speranza, M., & Debbané, M. (2016). Un modèle du développement des dimensions de la mentalisation à l'adolescence. *Revue Québécoise de Psychologie, 37* (3), 49–68. doi: 10.7202/1040160ar.
- Bevington, D., Fuggle, P., & Fonagy, P. (2015). Applying attachment theory to effective practice with hard-to-reach youth: The AMBIT approach. *Attachment & Human Development, 17* (2), 157–174. doi: 10.1080/14616734.2015.1006385.
- Bialecka-Pikul, M., Kołodziejczyk, A., & Bosacki, S. (2017). Advanced theory of mind in adolescence: Do age, gender and friendship style play a role? *Journal of Adolescence, 56*, 145–156. doi: 10.1016/j.adolescence.2017.02.009.
- Blakemore, S.-J. (2008). The social brain in adolescence. *Nature Reviews Neuroscience, 9* (4), 267–277. doi: 10.1038/nrn2353.
- Blakemore, S.-J. (2012). Development of the social brain in adolescence. *Journal of the Royal Society of Medicine, 105* (3), 111–116. doi: 10.1258/jrsm.2011.110221.
- Bleiberg, E., Rossouw, T., & Fonagy, P. (2012). Adolescent Breakdown and emerging Borderline Personality Disorder. In P. Fonagy, A. Bateman (Eds.), *Handbook of Mentalizing in Mental Health Practice* (pp. 463–510). Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- Blos, P. (1967). The second individuation process of adolescence. The psychoanalytic study of the child. *Psychoanalytic Study of the Child, 22*, 162–186.
- Blos, P. (1979). *The Adolescent Passage. Developmental Issues*. New York: International University Press.
- Bosco, F. M., Gabbatore, I., & Tirassa, M. (2014). A broad assessment of theory of mind in adolescence: The complexity of mindreading. *Consciousness and Cognition, 24*, 84–97. doi: 10.1016/j.concog.2014.01.003.
- Bowlby, J. (1988). *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. London: Routledge.
- Braams, B. R., & Crone, E. A. (2016). Longitudinal changes in social brain development: Processing outcomes for friend and self. *Child Development, 88* (6), 1952–1965. doi: 10.1111/cdev.12665.
- Brizio, A., Gabbatore, I., Tirassa, M., & Bosco, F. M. (2015). “No more a child, not yet an adult”: Studying social cognition in adolescence. *Frontiers in Psychology, 6* (1011). doi: 10.3389/fpsyg.2015.01011.
- Choi-Kain, L. W., & Gunderson, J. G. (2008). Mentalization: Ontogeny, assessment, and application in the treatment of borderline personality disorder. *The American Journal of Psychiatry, 165* (9), 1127–1135. doi: 10.1176/appi.ajp.2008.07081360.
- Crone, E. A., Bullens, L., van der Plas, E. A. A., Kijkuit, E. J., & Zelazo, P. D. (2008). Developmental changes and individual differences in risk and perspective taking in adolescence. *Development and Psychopathology, 20* (4), 1213–1229. doi: 10.1017/S0954579408000588.
- Crone, E. A., & Dahl, R. E. (2012). Understanding adolescence as a period of social-affective engagement and goal flexibility. *Nature Reviews Neuroscience, 13* (9), 636–650. doi: 10.1038/nrn3313.
- Davidson, A. S., & Fosgerau, C. F. (2015). Grasping the process of implicit mentalization. *Theory & Psychology, 25* (4), 434–454. doi: 10.1177/0959354315580605.
- Fett, A.-K. J., Shergill, S. S., Gromann, P. M., Dumontheil, I., Blakemore, S.-J., Yakub, F., & Krabbendam, L. (2014). Trust and social reciprocity in adolescence – A matter of perspective-taking. *Journal of Adolescence, 37*, 175–184. doi: 10.1016/j.adolescence.2013.11.011.
- Fonagy, P., Bateman, A. W., & Luyten, P. (2012). Introduction and Overview. In A. W. Bateman, P. Fonagy (Eds.), *Handbook of Mentalizing in Mental Health Practice* (pp. 3–42). Washington DC: American Psychiatric Publishing.
- Fonagy, P., Gergely, G., Jurist, E. L., & Target, M.

- (2005). *Affect Regulation, Mentalization, and the Development of the Self*. New York: Other Press.
- Gervinskaitė-Paulaitienė, L. ir Barkauskienė, R. (2016). Mentalizacijos raidos veiksnių vaikystėje ir paauglystėje apžvalga. *Psichologija*, 54, 7–23. doi: 10.15388/Psichol.2016.54.10343.
- Girdzijauskienė, S. ir Rakickienė, L. (2012). Vykdomosios funkcijos raida. *Psichologija*, 45, 43–54.
- Greco, L. A., Baer, R. A., & Smith, G. T. (2011). Assessing mindfulness in children and adolescents: Development and validation of the Child and Adolescent Mindfulness Measure (CAMM). *Psychological Assessment*, 23 (3), 606–614. doi: 10.1037/a0022819.
- Ha, C., Sharp, C., Ensink, K., Fonagy, P., & Cirino, P. (2013). The measurement of reflective function in adolescents with and without borderline traits. *Journal of Adolescence*, 36 (6), 1215–1223. doi: 10.1016/j.adolescence.2013.09.008.
- Ha, C., Sharp, C., & Goodyer, I. (2011). The role of child and parental mentalizing for the development of conduct problems over time. *European Child and Adolescent Psychiatry*, 20 (6), 291–300. doi: 10.1007/s00787-011-0174-4.
- Harter, S. (2012). *The Construction of the Self: Developmental and Sociocultural Foundations*. London: Guilford Press.
- Hauser, S. T., & Allen, J. P. (2007). Overcoming adversity in adolescence: Narratives of resilience. *Psychoanalytic Inquiry*, 26 (4), 549–576. doi: 10.1080/07351690701310623.
- Holmes, J. (2006). Mentalizing from a Psychoanalytic Perspective: What's New? In P. F. Jon, G. Allen (Eds.), *Handbook of Mentalization-Based Treatment* (pp. 31–49). Chichester: John Wiley and Sons.
- Im-Bolter, N., Agostino, A., & Owens-Jaffray, K. (2016). Theory of mind in middle childhood and early adolescence: Different from before? *Journal of Experimental Child Psychology*, 149, 98–115. doi: 10.1016/j.jecp.2015.12.006.
- Jankowski, K. F., Moore, W. E., Merchant, J. S., Kahn, L. E., & Pfeifer, J. H. (2014). But do you think I'm cool?: Developmental differences in striatal recruitment during direct and reflected social self-evaluations. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 8, 40–54. doi: 10.1016/j.dcn.2014.01.003.
- Kalpokenė, V. (2008). *Elgesio sutrikimų turinčių paauglių Ego funkcijų ryšys su paauglystės krizės įveika*. Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.
- Kilford, E. J., Garrett, E., & Blakemore, S.-J. (2016). The development of social cognition in adolescence: An integrated perspective. *Neuroscience and Biobehavioral Reviews*, 70, 106–120. doi: 10.1016/j.neubiorev.2016.08.016.
- Lapsley, D. K. (1993). Toward an integrated theory of adolescent ego development: The “new look” at adolescent egocentrism. *The American Journal of Orthopsychiatry*, 63 (4), 562–571. doi: 10.1037/h0079470.
- Lombardo, M. V., Chakrabarti, B., Bullmore, E. T., Wheelwright, S. J., Sadek, S. A., Suckling, J., & Baron-Cohen, S. (2010). Shared neural circuits for mentalizing about the self and others. *Journal of Cognitive Neuroscience*, 22 (7), 1623–1635. doi: 10.1162/jocn.2009.21287.
- Luyten, P., & Fonagy, P. (2015). The neurobiology of mentalizing. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*, 6 (4), 366–379. doi: 10.1037/per0000117.
- McAdams, D. P., & McLean, K. C. (2013). Narrative identity. *Current Directions in Psychological Science*, 22 (3), 233–238. doi: 10.1177/0963721413475622.
- Murri, M. B., Ferrigno, G., Penati, S., Muzio, C., Piccinini, G., Innamorati, M., ..., Amore, M. (2016). Mentalization and depressive symptoms in a clinical sample of adolescents and young adults. *Child and Adolescent Mental Health*, 22 (2), 69–76. doi: 10.1111/camh.12195.
- Overgaauw, S., Güroğlu, B., Rieffe, C., & Crone, E. A. (2014). Behavior and neural correlates of empathy in adolescents. *Developmental Neuroscience*, 36 (3–4), 210–219. doi: 10.1159/000363318.
- Overgaauw, S., van Duijvenvoorde, A. C. K., Gunther Moor, B., & Crone, E. A. (2015). A longitudinal analysis of neural regions involved in reading the mind in the eyes. *Social Cognitive and Affective Neuroscience*, 10 (5), 619–627. doi: 10.1093/scan/nsu095.
- Pfeifer, J. H., & Peake, S. J. (2012). Self-development: Integrating cognitive, socioemotional, and neuroimaging perspectives. *Developmental Cognitive Neuroscience*, 2 (1), 55–69. doi: 10.1016/j.dcn.2011.07.012.
- Shamay-Tsoory, S. G., Harari, H., Aharon-Peretz, J., & Levkovitz, Y. (2010). The role of the orbitofrontal cortex in affective theory of mind deficits in criminal offenders with psychopathic tendencies. *Cortex*, 46 (5), 668–677. doi: 10.1016/j.cortex.2009.04.008.
- Sharp, C., Ha, C., Carbone, C., Kim, S., Perry, K., Williams, L., & Fonagy, P. (2013). Hypermentalizing in adolescent inpatients: Treatment effects and association with borderline traits. *Journal of Personality Disorders*, 27 (1), 3–18. doi: 10.1521/pedi.2013.27.1.3.

Slade, A. (2005). Parental reflective functioning: An introduction. *Attachment and Human Development*, 7 (3), 269–281. doi: 10.1080/14616730500245906.

Taubner, S., & Curth, C. (2013). Mentalization mediates the relation between early traumatic experiences and aggressive behavior in adolescence. *Psihologija*, 46 (2), 177–192. doi: 10.2298/PSI1302177T.

Taubner, S., Zimmermann, L., Ramberg, A., & Schröder, P. (2016). Mentalization mediates the relationship between early maltreatment and potential for violence in adolescence. *Psychopathology*, 49 (4), 236–246. doi: 10.1159/000448053.

van den Bos, W., van Dijk, E., Westenberg, M., Rombouts, S.A.R.B., & Crone, E.A. (2011). Changing brains, changing perspectives. *Psychological Science*, 22 (1), 60–70. doi: 10.1177/0956797610391102.

Van Der Graaff, J., Branje, S., De Wied, M., Hawk, S., & Lier, P. Van. (2013). Perspective taking and empathic concern in adolescence: Gender differences in developmental changes. *Developmental Psychology*, 50 (3), 881–888. doi: 10.1037/a0034325.

Venta, A., & Sharp, C. (2015). Mentalizing mediates the relation between attachment and peer problems among inpatient adolescents. *Journal of Infant, Child, and Adolescent Psychotherapy*, 14 (3), 323–340. doi: 10.1080/15289168.2015.1071997.

Vetter, N. C., Altgassen, M., Phillips, L., Mahy, C. E. V., & Kliegel, M. (2013). Development of Affective Theory of Mind across adolescence: Disentangling the role of executive functions. *Developmental Neuropsychology*, 38 (2), 114–125. doi: 10.1080/87565641.2012.733786.

Vetter, N. C., Leipold, K., Kliegel, M., Phillips, L. H., & Altgassen, M. (2013). Ongoing development of social cognition in adolescence. *Child Neuropsychology*, 19 (6), 615–629. doi: 10.1080/09297049.2012.718324.

Zbarauskaitė, A. (2009). *Globos namuose gyvenančių paauglių tapatumo išgyvenimas: biografinio pasakojimo interpretacinė analizė*. Doktoro disertacija. Vilnius: Vilniaus universitetas.

THE DEVELOPMENT OF MENTALIZATION IN ADOLESCENCE AND ITS DYSFUNCTIONS

Rasa Barkauskienė, Danguolė Čekuolienė, Asta Adler, Lina Gervinskaitė-Paulaitienė

S u m m a r y

Numerous important changes that occur in social cognition during adolescence determine the progressively growing self-awareness in adolescents (Harter, 2012) and the better understanding of their own and other people's emotions. More importantly, the need and ability to control emotional processes in the interpersonal context and in the self notably change as well. The developmental tasks of adolescents determine the shift in their interactions from the family of origin to peers. Thus, the ability to mentalize, which facilitates an understanding of the self and the behaviors of others in terms of mental states, becomes crucial (Fonagy, Gergely, Jurist, & Target, 2005). Mentalization research traditionally focused on the developmental context – early attachment relationships. However, in adolescence, the directions of the research inevitably become more complex and broad due to the changes during adolescence per se. Therefore, the understanding of mentalization in adolescence has a strong link to the wider field of social cognition constructs. Regardless of the unequivocal agreement on the importance of the establishment of the ability to mentalize in adolescence, any consistent analysis of mentalization during this period is still sparse. The article proposes

to fill this gap by analyzing the multidimensional construct of mentalization in the context of theoretical and empirical data in psychodynamic theory, developmental psychology, developmental psychopathology and neuroscience. The central focus of the article is the examination of the polarized dimensions of the mentalization construct: cognitive vs. affective, self vs. other mentalization in adolescence. A further analysis, based on theory and rather limited available research, turns the attention to the dysfunction of mentalization and its links to different manifestations of psychopathology during adolescence. The data allow us to consider at least two aspects in theoretical perspective on linking mentalization dysfunction to psychopathology in adolescence: 1) The status quo of the ability to mentalize based on the earlier experience of the individual; 2) Possible links of mentalization dynamics during adolescence in relation to psychopathology. Particular attention is drawn to the meaning that the dysfunction of mentalization may have to the psychopathology and difficulties in adolescents. Special emphasis is made on the imbalance found in the various dimensions of mentalization and/or the lack of their integration in general.